

ENTTEN TENTTEN TEELIKAMENTTEN

ERÄÄN LASTENLORUN ARVOITUS

uomessa tunnetaan laajalti lastenlorun alku¹:

Entten tentten teelikamentten
hissun kissun vaapula vissun

Lorussa on sitten erilaisia jatkoja, kulloinkin kyseessä olevan leikin mukaan sovellettuja. Tässä kirjoituksessa koetan selvittää edellä mainittujen alkusäkeiden arvoitusta. Aluksi pari alan kirjallisuudessa mainittua lorun muotoa, mukana myös niissä olevat jatko-osat:

Entten tentten teelikamentten
hissun kissun vaapula vissun
eelin keelin klot
viipula vaapula vot
Eskoo saun piun paun.
Mene tuosta portista pois! (Lipponen 1998: 253)

¹ Kiitän seuraavia henkilöitä, joilta olen saanut apua ennen kaikkea aineiston ja kirjallisuuden keräämisessä: Hans Fromm, Lauri Honko, Terttu Kaivola, Silva Kiuru. Kiitän myös kirjoituksen anonyymeja ennakkotarkastajia kommentteista, jotka olen mahdollisuuksien mukaan ottanut huomioon. Kiitokset eivät enää tavoita vaimoani (fil. maist. Sigrid Ikola † 26.12.2001), jonka kertomista muisteluista sain koko kirjoitukseni aiheen. ▷

Entten tentten teelika mentten
hissun kissun vaapula vissun
eelin kseelin klot
viipota vaapota vot.
Täss on Kaijan piimälappu,
Paavo pukkan puolet pois. (Koch-Auvo 1980: 30)

Suomen murteiden sanakirjassa ja sen arkistossa on useita tietoja eri muunnelmista, joista useimmissa kuitenkin alkusäkeet ovat aivan tai melkein samanlaisia kuin äskeisissä, esimerkiksi:

Entten tentten teelikka mentten,
issun vissun vaapela vissun,
eerik kleerik klot. (Siikainen)

Entten tentten teelika mentten
hissuu vissuu vaapula vassuu
einin leinin kloos. (Vihti)

Hissun kissun vaapula vissun,
einin kleinin klot,
viipula vaapula vot. (Sääksmäki)

Entter tentter väärää ventter,
sitomia ruttuu tuppuu. (Heinola)

Entten tentten teijjalavetten
piirum paarum puh, pois. (Myrskylä)

Entten tentten teelika ventten
käänä itses sukkula pukkula poks. (Ylitornio)

Entten tentten teelikka mentten
hissun tissun vaapula vissun
hukkos pukkos pois. (Sonkajärvi)

Etten tetten teelika metten – – (Lappajärvi)

Enttel tenttel teijulan menttel
viisaat sukset, lammet loo. (Tytärsaari)

Entten tentten teijula ventten. (Uusikirkko)

Enttel tenttel vööröt venttel
letsut tiisse vonkel viisse
nekkel leenik loos. (Vuolee)

Siihen, kuinka yleisesti tunnettu tämä loru on, viittaa seuraavakin seikka. V. A. Koskenniemellä on runo »Enten, tenten, teelikamenten – –», joka on kirjassa julkaistu siten, että kursivoituna runkona on puheena oleva loru, aina yllä olevissa versioissa yhdellä rivillä oleva jakso (Koskenniemellä jaettuna kahdelle riville) kerrallaan ja välissä antiikvalla useita säkeitä runoilijan omaa tekstiä. Kun muu teksti ei tässä yhteydessä meitä kiinnosta, siteeraan vain ne säkeet, jotka Koskenniemellä ovat kursivoituina:

Enten, tenten / teelikamenten,
 --
 hissun kissun, / vaapulivissun --
 --
 osikon, tosikon, / viskon, vosikon --
 --
 enten, tenten / teelikamenten... (Koskenniemi 1949: 46–48)

Kuten tiedetään, Koskenniemi vietti lapsuutensa ja kävi koulunsa Oulussa, joten hän on saattanut oppia lorun siellä.

Puheena oleva lastenloru kuuluu Suomen yleisimpiin. Kuten Carola Ekrem on osoittanut, se on yleinen myös suomenruotsalaisilla lapsilla, joiden käyttämissä loruissa on monia muitakin suomenkielisiä tai sellaisista muunnettuja (ks. Ekrem 1990: 43, 51, 61, 62–63, 82–83, 93, 98, 170–176, 192–195, 237–238). Ekrem luettelee kirjassaan myös Ruotsista kerättyä vertailuaineistoa (mts. 267–269). On huomionarvoista, ettei tässä vertailuaineistossa ole ainoatakaan Enten tentten -lorun esiintymää. Mutta miten tämä merkityksettömistä sanoista koostuva hokema sitten on syntynyt?

Vaimoni äidin äiti Albertine Hartwich, o.s. Kehrer, oli Pietarin saksalainen ja Pietarissa syntynyt vuonna 1865 sekä viettänyt siellä koko lapsuutensa ja nuoruutensa. Venäjän vallankumouksen vaiheissa hän leskenä siirtyi Suomeen, jossa asui toiseen maailmansotaan saakka Tampereella vaimoni vanhempien kotona. Itse en häntä koskaan tavannut. Vasta Suomessa Albertine Hartwich hankki jonkinlaisen, hyvin puutteelliseksi jääneen suomen kielen taidon. Hän oli vaimolleni tämän ollessa lapsi tai nuori usein toistanut saksankielistä hokemaa:

Enten tenten zwei Regimenten
 gehn zu Tisch, fangen Fisch.
 Bäckers[?] Esel, Müllers Kuh,
 Bäckers Esel, der bist du.

Ilman mainittua vaimoni välittämää tietoa ei huomioni olisi kiintynyt koko nyt käsiteltävään asiaan.

Vaikkei lorun loppuosa kuulukaan varsinaiseen tutkimusaiheeseeni, niin joitakin yhteyksiä mahdollisesti paljastaa seuraava Preussista muistiin merkitty loru:

Ene mene mu,
 Bäckers Esel
 Bäckers (Müllers) Kuh,
 Das bist du. (Frischbier 1867: 144)

Asiaa tutkiessani ja saksalaista alan kirjallisuutta läpikäydessäni olen huomannut, että Albertine Hartwichin välittämää loruja läheisesti muistuttava versio on painettuna vuonna 1897 ilmestyneessä, etupäässä Pommerista kerättyjä lastenrunoja sisältävässä kirjassa:

Entel tentel,
 Zwei Regimentel
 Gehn zu Tische,
 Fangen Fische,
 Zuckerkönig los! (Drosihn 1897: 105)

▷

Tämäkin versio on peräisin Pietarista. Kirjan tekijäksi merkitty Drosihn, jonka keräämä aines muodostaa kirjan pääosan, kuoli jo 1873 (Drosihn 1897: 8), mutta toinen kirjan varsinaisista julkaisijoista, Friedrich Polle, on lisännyt siihen huomattavan määrän omaa aineistoaan, johon hänen ilmoituksensa mukaan myös mainitsemani loru kuuluu (mts. 4). Sekä tämä tieto että edellä Albertine Hartwichista esitetyt tiedot viittaavat siihen, että Pietarin saksalaislapset ovat viljelleet tätä loruja 1800-luvun loppuvuosikymmeninä.

Puheena olevassa saksalaisessa lorussa on selviä saksalaisia sanoja, vaikka ajatus onkin lapsellisen lorumainen. Mutta edellä esitellyissä »suomalaisissa» versioissa ei ole lainkaan ymmärrettäviä suomalaisia sanoja (paitsi *hissun kissun*). Ekrem (1990) luokittelee kin »enten tenten» -lorut lajiin »nonsensramsor» (mts. 62–63, 146: »*Nonsensramsorna består helt eller till övervägande del av betydelselösa ljudgrupper*»). Samoin Leea Virtanen (1978: 40): »largely nonsensical» (ks. myös Virtanen 1972: 44, 46, 146–152). Epäilyksittä lorum suomalaislasten käyttäminä ovatkin nonsensiloruja, vailla mitään ajatussisältöä. Mutta toisaalta: eivät lapset keksi mielivaltaisia äännejonoja (sellaisia kuin *teelikamentten*) tyhjästä; jonkinlainen lähtökohta pitää olla.

Puheena oleva suomalais-suomenruotsalainen ja mainittu saksalainen loru ovat sana sanalta sillä tavoin samasointuisia, ettei se voi olla pelkkää sattumaa. On lähdeittä siitä, että se tai ne lapset, jotka ovat kuulleet mainitun saksankielisen lorun, eivät ole lainkaan ymmärtäneet saksaa. Seuraavassa koetan lähemmin analysoida suomalaisten käyttämien ja saksalaisten lorun osien samasointuisuutta.

Kaikkein selvin yhtäläisyys on lorun alussa: suomessa *entten tentten*, saksassa *enten tenten*. Suomalaisten ja saksalaisten merkintöjen välinen ero on lähinnä ortografinen. En ota kantaa siihen, kuuluuko tämä millään tavalla yhteen saksan ’orsaa, ankaa’ merkitysvän *Ente*-sanan kanssa (huom. seuraavassa esille tulevat asut *endchen, ennchen* yms.). Joka tapauksessa alku tuntunee saksassa yhtä lorumaiselta kuin suomessa. Tähän viittaa sekin, että saksalaisella kielialueella kaukana Pietarista esiintyy samalla tai melkein samalla tavoin alkavia lastenloruja. Tätä seikkaa valaisevat muun muassa seuraavat Tirolisista merkityt lorum:

Endchen tendchen,
zwei kleine Männchen
gehen zu Tisch
fangen ein Fisch,
1, 2, 3,
und du bist frei. (Horak 1989: 27, Tschöfs)

Ente tente ging in Laden,
wollte für einen Pfennig Zucker haben,
fürn Pfennig Zucker gibt es nicht,
Ente tente ärgert sich. (Mts. 38, Feldhurns)

Seuraavat taas ovat Preussista:

Ennchen Dennenchen Entenschnabel,
Wenn ich dich im Himmel habe, – – (Frischbier 1867: 141)

Ene mene mente,
Drei goldne Ente, – – (Mts. 142)

On olemassa hyvin suuri määrä saksalaista lastenfolklorea koskevaa kirjallisuutta (ks. esim. Messerli 1993), jonka avulla ehkä voitaisiin selvittää myös tämän lorun vaellusreit-
tejä. Mutta kun en ole germanisti, tyydyn vain edellisiin. Pietarista saatu loru riittää käsit-
tääkseni selvittämään suomalaisen lorun synnyn.

Suomalaisen ja saksalaisen lorun vertailussa on otettava huomioon myös se suomen
kielen ominaisuus, että siitä — lukuun ottamatta vierassanoja — kokonaan puuttuvat
äänteet *f, g* ja *š*, joiden tilalla lainasanoissa tavataan *v, k* ja *s*; osassa läntisiä murteita kyllä
esiintyy *f*. (Lähemmin ks. esim. Ikola 2001: 10.)

Alussa mainitun lorun jatko *teelikamentten* voidaan hyvin ymmärtää siten, että sak-
saa taitamaton lapsi on ylimalkaisen kuulovaikutelman nojalla vääntänyt itselleen käsit-
tömättömät saksalaiset sanat *zwei Regimenten* tähän asuun. On syytä muistaa, että *r*-ään-
ne on etenkin monille lapsille vaikea ja korvautuu usein juuri *l*:llä. Ja vaikken asiaa tar-
koin tunne, on *zwei*-sanana äänneasu voinut Pietarin puhekielessä olla erilainen kuin ny-
kyisessä yläsaksassa. Ehkäpä variantit *teijula* ja *teijjala* selittyvät siten, että *zwei* on joko
Pietarin puhekielen mukaan tai muuten substituoitu *tei*-ääntämyksellä. Loppu *men(t)ten*
taas on aivan sama (Tytärnsaaren ja Vuoleen esimerkit sekä Drosihnin kirjassa oleva sak-
salainen versio ovat *l*-loppuisia; vrt. myös Frischbier 1867: 142), ja äännejaksosta *zwei*
Regi- on voinut tulla *teelika* (*teelikka, teijjala* jne.)

Saksalaisessa lorussa on seuraavana sanat *gehn zu Tisch(e)*. Kun suomessa ei ole suhu-
s:ää, voidaan ymmärtää, että äännejakso *isch(e)* on tuonut mieleen suomalaisen sanon-
nan *hissun kissun* (Sonkajärveltä merkityssä versiossa jopa *hissun tissun*). Mahdollisesti
myös yhdessä versiossa esiintyvä *letsut* voidaan selittää syntyneeksi sanoista *gehn zu*
Tisch(e) > *-een tsu t-* (vrt. Klingberg 1954: 126).

Kun sana *Fisch* on suomalaislapsen korvissa kai kuulunut *viss*, on luonnollista, että
loppusointu (juuri edellä *hissun kissun*) on muuntanut sen asuun *vissun*. Suomalaisen lorun
vaapula voidaan alkuosaltaan selittää sanan *fangen* kuulovaikutelmasta, kun otetaan huo-
mioon, että saksan *f*-äännettä suomessa vastaa *v*. Ja kun tässä oli sekä saksassa että suo-
messa vokaali *a*, niin seuraavassa on taas molemmissa kielissä *i* sekä sen lisäksi saksassa
sch(e) (*Fisch[e]*) ja suomessa *ss* (*vissun*). Ehkä lorulla on Pietarin saksassa ollut jokin
sellainenkin versio, joka selittäisi lähemmin *vaapula* (*vaapela, vaapuli*) -asun. Joka ta-
pauksessa saksalaisen ja »suomalaisen» lorun alkuosan yhteenkuuluvuus on niin ilmei-
nen, että se tukee myös tässä esittämäni, jatkoa koskevaa selitystä.

Kiintoisaa on, että yhdessä Tirolista merkityssä lorussakin on tässä kohden sanat »fan-
gen ein Fisch» (ks. edellä), mutta pätevyuteni ja tutkimusaiheenikin ulkopuolelle jää ky-
symys, onko yhtäläisyys pelkkää sattumaa vai onko kyseessä todella Pietarista ja Tirolis-
ta merkittyjen lorujen yhteinen aines.

Havainnollisuuden vuoksi asetan vielä saksalaisen lorun alkusäikeiden rinnalle ensin
vastaavat säkeet sellaisina, kuin suomalainen, saksaa taitamaton lapsi on ne ehkä voinut
mieltää, ja sitten todetun suomalaisen asun:

Enten tenten zwei Regimenten gehn zu Tisch fangen Fisch	Enten tentten teilekimentten keentsu tiss vangen viss	Entten tentten teelikamentten hissun kissun vaapula vissun
--	--	---

ja vielä rinnakkain Drosihnin kirjassa olevan ja Tytärnsaaresta merkityn toisinnon alkuosat:

Luullakseni edellä esitetty riittää osoittamaan, että suomalaisen »Entten tentten» -lorun ydinosa on peräisin saksan kielestä. Lapset, jotka eivät ole ymmärtäneet sanaakaan saksaa, ovat ylimalkaisen kuulovaikutelman nojalla koettaneet jäljitellä saksalaista loruja. Jos kysymys olisi kaksi- tai useampikielisistä, myös saksaa taitavista lapsista, niin tulos olisi varmasti ollut toisenlainen (vrt. Ariste 1981: 63–75).

Kysymys siitä, miten loru on Suomeen kulkeutunut, jää arvelujen varaan. Se seikka, että tämä on Suomessa sekä suomen- että ruotsinkielisillä yleisimpiä lastenloruja mutta ettei siitä ainakaan Ekremin ruotsinmaalaisessa aineistossa ole yhtään mainintaa, näyttäisi tukevan sitä käsitystä, että loru on kulkeutunut Suomeen juuri Pietarin suunnalta. Luontealta tuntuisi sellainen ajatus, että saksalainen loru olisi vääntynyt nykyiseen »suomalaiseen» seka-asuun monikielisessä Viipurissa (vrt. esim. KTK: 46), jonka yhteydet Pietariin olivat vilkkaat ja jossa aikoinaan oli huomattava saksankielinen vähemmistö. Esimerkiksi vuonna 1812 väestöstä oli saksalaisia 12 %, ja siihen saakka kaupungin virkakielenäkin oli saksa; vuonna 1875 saksalaisia oli vielä 5 % (Kuujo 1981: 7869).

LÄHTEET

- ARISTE, PAUL 1981: *Keelekontaktid*. Eesti keele kontaktid teiste keeltega. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr. 14. Tallinn.
- DROSIHN, FRIEDRICH 1897: *Deutsche Kinderreime und Verwandtes, aus dem Munde des Volkes vornehmlich in Pommern gesammelt*. Herausgegeben von Carl Bolle und Friedrich Polle. Leipzig: Verlag von B. G. Teubner.
- EKREM, CAROLA 1990: *Räkneremsor bland finlandssvenska barn*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 564. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- FRISCHBIER, H. (toim.) 1867: *Preussische Volksreime und Volksspiele*. Berlin: Verlag von Th. Chr. Fr. Enslin.
- HORAK, GRETE 1989: *Tiroler Kinderleben in Reim und Spiel*. Teil II. Kinderspiele. Schwatz: Eigenverlag Grete Horak.
- IKOLA, OSMO 2001: *Nyky-suomen opas*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 65. Turku: Turun yliopisto.
- KLINGBERG, GÖTE 1954: *Korrumperade latinska gudstjänstformulär i de vuxnas tradition och som lekramsor hos barn*. Arv. – *Tidskrift för nordisk folkminnesforskning* 10 s. 124–141. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri Ab.
- KOCH-AUVO, LEA 1980: *Entten tentten... lirim larum...* Finnische und deutsche Kinderreime und Abzählverse. Suomalaisia ja saksalaisia lastenrunoja ja -loruja. Deutsch-Finnische Schriftenreihe, herausgegeben von Rolf Wendeler. München.
- KOSKENNIEMI, V. A. 1949: *Syksyn siivet*. Runoja. Helsinki: WSOY.
- KTK = *Kansallisten tieteiden kehittämisohjelma 1966–80*. Suomi 112:1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1965.

- KUUJO, ERKKI 1981: Viipuri. – *Otavan Suuri Ensyklopedia*. Osa 20 s. 7868–7870. Helsinki: Otava.
- LIPPONEN, ULLA (toim.) 1998: *Kuukernuppi*. Vanhoja ja uusia lastenloruja. Neljäs, täydennetty painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MESSERLI, ALFRED 1993: Kinderfolklore. – *Enzyklopädie des Märchens*. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Band 7. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Sanakirjasäätiön kokoelmien mikrofilmijäljennökset. Turun yliopisto, Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- SMS 1–5 = *Suomen murteiden sanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Päätoimittajat Tuomo Tuomi ja Matti Vilppula. Helsinki: Valtion painatuskeskus 1985–1997.
- VIRTANEN, LEEA 1972: *Antti pantti pakana*. Kouluikäisten nykyperinne. Toinen painos. Helsinki: WSOY.
- 1978: *Children's lore*. Studia Fennica 22. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

ENTTEN TENTTEN TEELIKAMENTTEN DAS RÄTSEL EINES FINNISCHEN ABZÄHLVERSE

In Finnland ist folgender Anfang eines Abzählverses weit verbreitet: *Entten tentten teelikamentten / hissun kissun vaapula vissun*. Es handelt sich dabei um reinen Nonsense (bis auf *hissun kissun* ‚heimlich, still und leise‘). Aus deutschen Kreisen in Petersburg sind mir von den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts zwei deutsche Versionen bekannt, die der erwähnten finnischen ähneln: (1) *Enten tenten zwei Regimenten / gehn zu Tisch, fangen Fisch*; (2) *Entel tentel, zwei Regimentel / gehn zu Tische, fangen Fische*. Im Südosten des finnischen Sprachgebietes sind auch Versionen mit auslautendem *-l* aufgezeichnet worden (*Enttel tenttel – – menttel*). Wahrscheinlich erklärt sich der Ursprung des in Finnland immer noch allgemein verbreiteten Abzählverses dadurch, dass finnische Kinder, die

▷

überhaupt kein Deutsch verstanden, dem Vers sein oben erwähntes Nonsensegewand gaben, indem sie das Gehörte in etwa nachahmten. In der finnischen Umgangssprache fehlen die Laute *f*, *g* sowie *š*, und diese wurden mit den finnischen Lauten *v*, *k*, *s* substituiert.

Die Übereinstimmung der Anfänge lässt Übereinstimmungen im weiteren Text wahrscheinlich werden. Ein dem Deutschen unkundiges Kind dürfte das Weitere etwa folgendermaßen gehört haben: *keentsu tiss(e)*, *vangen viss(e)*. Der erste Teil dürfte an das deskriptive Wortpaar *hissun kissun* erinnert haben, im zweiten Teil hinwieder ähneln sich die Wörter lautlich: *vangen* > *vaapula*, *viss(e)* > *vissun*. Möglicherweise hat auch eine Version des Verses existiert, durch die sich *vaapula* besser erklärt, eine solche ist aber nicht bekannt.

Wahrscheinlich wurde der Abzählvers im mehrsprachigen Wiborg von finnischen Kindern übernommen. Dort bestanden rege Verbindungen zu Petersburg und es gab dort eine bedeutende deutsche Minderheit. Finnland gehörte damals als autonomes Großfürstentum zum russischen Zarenreich. ■

Kirjoittajan osoite (address):
Verkatehtaankatu 4 as. 713
20100 Turku